

Тайса Літвинчук

ЛОКАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЛЮДИНА І МІСТО ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЄВПРАКСІЯ»

У статті проаналізовано поняття «локальна ідентичність» та визначено риси і якості, за допомогою яких стає можливим вирізнення певної локальної спільноти з-поміж інших. Базуючись на класифікації компонентів О. Морозової та О. Улько, через ідентифікацію з якими може реалізуватись локальна ідентичність, виведено ті домінуючі складові, які найбільш яскраво репрезентують локальну ідентичність Євпраксії в однойменному романі П. Загребельного.

До таких компонентів віднесено малу батьківщину (Київ), людей-сучасників головної героїні, які мають певний зв'язок з рідною землею, релігійними переконаннями та догмами, особливості ландшафту і клімату, а також віру в існування міфічних істот тощо.

Виокремлено вказані вище компоненти, до кожного з них наведено приклади. З'ясовано природу двох каналів локальної ідентичності Євпраксії: позитивного та негативного. Визначено засоби підкреслення локальної ідентичності головної героїні роману П. Загребельного «Євпраксія», до яких належать прийоми антитези та порівняння.

Ключові слова: локальна ідентичність, місто, місто епохи Середньовіччя, «Євпраксія» П. Загребельного.

Останнім часом спостерігається активне звернення науковців із царини філософії, соціології, психології тощо до вивчення просторово-територіальної ідентифікації особистості загалом та концепції ідентичності зокрема. Це спричинено не лише процесами глобалізації, потребою ідентифікуватися у соціумі, а й прагненням до вивчення визначальних рис життя суспільства, в тому числі і в художніх творах, крізь призму ідентичності. У такий спосіб набуває актуальності визначення сутності відображення у літературі ХХ століття середньовічних міст та людини крізь призму локальної ідентичності, що покликане спробою ідентифікації реальної особистості (на матеріалі роману П. Загребельного «Євпраксія») з певною територією, людьми, подіями, що на ній відбуваються, тощо.

Питання територіальної ідентичності та ідентифікації стало предметом дослідження наукових розвідок Т. Панченко, Л. Овчиннікової, О. Філіппової, Л. Нагорної та ін. Вивченню феномена локальної ідентичності, його особливостей та закономірностей функціонування у різних соціальних науках присвячені праці О. Морозової та О. Улько, Г. Кіслої, В. Арбеніної, Н. Костенко, О. Куценко, В. Тарасенко, М. Шульги та інших авторів. Творчість П. Загребельного та художню своєрідність роману «Євпраксія» досліджували В. Фащенко, Н. Санакоєва, Т. Мимрик, С. Шаховський, Н. Чухонцева та ін.

Однак потребує вивчення й осмислення феномен локальної ідентичності середньовічної людини, її світосприйняття, умови, що сприяють формуванню світогляду, художні засоби, за допомогою яких вони реалізуються у творі, тощо.

У запропонованому дослідженні зупинимось на вивченні сутності явища локальної ідентичності реально існуючої особистості епохи Середньовіччя як просторово-територіальної реальності, виокремивши його підґрунтя й компоненти, через ідентифікацію з якими реалізується локальна ідентичність Євпраксії в однойменному романі П. Загребельного.

Наразі всі дослідники схиляються до думки щодо виокремлення локальної ідентичності як одного із рівнів територіальної, розуміючи під першою «ідентифікацію людини з місцевим суспільством, почуттям причетності по відношенню до подій, що відбуваються на цій території безпосереднього проживання (міста, району, селища, мікрорайону). В умовах нестабільності суспільства локальна ідентичність, як і національна, може бути суттєвою опорою для людини як можливість мати визначеність власного положення в системі соціального простору, бути підставою для перетворювальної активності і частково компенсувати втрату інших, більш важливих соціальних ідентичностей» [4, 141]. Таким чином, саме певна територія є визначальним чинником соціалізації індивідів, незважаючи на її виразно суб'єктивний характер, та є першопричиною до їх об'єднання, що, почасти, може навіть переважати над родовою ідентичністю, адже «локальності та регіональності, здається, властива та сила гуртування, якої здебільшого бракує диференціації за родом» [7, 13]. Саме вона лежить в основі формування системи цінностей цієї просторово-територіальної реальності, що часто має в своїй основі не лише виразно об'єктивні, але й суб'єктивні умови до формування.

Необхідною умовою при цьому має бути виокремлення певних рис та якостей, що в подальшому дадуть змогу вирізнити певну локальну спільноту, ідентичність з-поміж інших. Локальна ідентичність, як зауважують Е. Морозова та Е. Улько, може реалізуватись через ідентифікацію з окремими компонентами: з малою батьківщиною, місцем народження; з особливостями ландшафту та клімату; зі значними історико-культурними подіями; ідентифікація з людьми (відомими історичними та сучасними особистостями); з економічною спеціалізацією, територією та рівнем соціально-економічного розвитку; з особливими реальними чи приписаними рисами колективної поведінки [4, 142].

У романі «Євпраксія» П. Загребельного локальна ідентичність проявляється у формуванні та існуванні відповідної системи цінностей однойменної героїні твору — онуки Ярослава Мудрого, яка стала згодом германською імператрицею, дружиною Генріха IV. Простежуючи етапи формування локальної ідентичності Євпраксії, можемо спостерігати її абсолютне отождолення з Києвом, хоча формально його зображення займає у творі значно менше місця, аніж зображення міст Саксонії та Італії. Це пояснюється, насамперед, прагненням автора відтворити незламність волі та духу особистості героїні із збереженням центру її ідентичності у столиці Русі.

Глибокого символічного значення набуває зображення від'їзду Євпраксії — початкового етапу (майже неусвідомленого) формування її локальної ідентичності. Для цього автор використовує «сповнений *“точками пам'яті” міський простір самого Києва*» [10, 76]. Не вдаючись до вказування всіх номенклатурних та топографічних місць столиці Руської землі, він використовує лише ті ключові, які вказують на межевість Києва, а відтак і на закінчення дитячого життя Євпраксії: *«Весільний обоз до далекої Саксонії починався коло Золотих воріт. Передбачливо зібраний і зготовлений, він ще десь ховався до часу на київських площах і в київських проїздах, а першою мала покинути Київ, пройти крізь Золоті ворота вона...»* [2, 8]. Адже саме тоді *«мала покинути вельможна невістка головний город своєї землі»* [2, 8].

Реалізація початкового вияву локальної ідентичності з рідною землею та Києвом як її єдиним центром спостерігається вже одразу після від'їзду: очікування подорожі та цікавість змінюється на «розпачливо-урочисту закам'янілість», жаль та сум за своєю малою батьківщиною, власним дитинством: *«Вона вслухалася в гамір і колотнечу валки і ще й досі не йняла віри що від'їжджає від Києва далі і далі, виїжджає з рідної землі, прямує в якусь незвідану далеч [...], полишає своє дитинство, саму себе»* [2, 14–15]. При цьому прикметним є те, що у всіх своїх спогадах, роздумах, розмовах з іншими русичами Євпраксія ідентифікує

свою батьківщину не як Київську Русь (хоча наратор та германці іменують її саме як русинку, княжну з Русі тощо), а як безпосередньо Київ. Це засвідчує збереження та відтворення автором традиційно середньовічного способу мислення героїв про Київ, який з 882 року є матір'ю «городам руським». При цьому відбувається накладання смислів: локалізуючи свою батьківщину тут, у Києві, Євпраксія усвідомлено ідентифікує себе як русинка, хоча протягом всього твору так себе не називає. Однак, всі події, які відбуваються на Русі, вона так чи інакше визначає як ті, що мали місце саме в столиці або безпосередньо пов'язані з нею: *«Знаю звичаї твоєї землі, пам'ятаю звичаї Русі»* [2, 110]. Це ж саме стосується й ставлення до релігійного переконання, віри в існування міфічних істот (чеберяйчики, які *«мають бути [...] доки й землі руської»* [2, 16]), довіри лише тим людям, які прибули з Києва до Саксонії разом з нею та под. — все це, беззаперечно, визначає локальну ідентичність Євпраксії, що пов'язана з батьківщиною.

Лише на зовсім незначний проміжок часу її ідентифікація модифікується під впливом тривкого бажання звідати омріяне жіноче щастя: вірою у слова імператора *«станеш імператрицею — ошчасливиш світ»*. Однак поштовхом до остаточного утвердження ідентичності Євпраксії як такої, що локалізується у столиці Русі, є *«те зелене київське сонце, що вдарило їй в очі від Журила, висвітило всі старощі й занепад доволі лишнього люду, імператора, єпископів, графів, баронів, рицарів»* [2, 127]. Особливої уваги при цьому набуває ідентифікація жінки з людьми, які приїхали разом з нею з Києва або тими, які мають до нього безпосереднє відношення (Журина, Кирпо, Журило, священник Федір та ін.). Зазнаючи принижень від германців, Євпраксія по-справжньому починає цінувати відданість та підтримку людей з Русі: *«побачила кожного з них зосібно [...], лише тепер збагнула, як любили вони її, пошкодувала, що не відплатила вона їм теж любов'ю...»* [2, 45]; *«Головне ж, у Києві — люд свій, нелічений, а тут їх восьмеро всього та дев'ятий воєвода Кирпа»* [2, 64]. У такий спосіб відбувається формування середньовічних рис міста, адже *«багато меншин не бажає інтегруватись, утворюють клани, і кожен клан вибирає свій район, який стає його центром, часто недоступним»* [9, 263]. В романі П. Загребельного це прагнення Євпраксії було покликане потребою захистити себе від нищівного впливу імператора й наближених до нього осіб.

Незмінною локальна ідентичність Євпраксії залишається і в релігійному вимірі. Попри переконання дослідників щодо потреби виділяти релігійну ідентичність як окремий різновид способів ідентифікації особистості, маємо зауважити про необхідність дотримання комплексного підходу

до визначення специфіки локальної ідентичності реальної особи епохи Середньовіччя, для якої таким християнським центром виступав Київ. Відтак це місто у романі П. Загребельного для головної героїні поєднувало у собі не лише місце батьківщини, а й осередку релігії свого народу: «...я — донька великого князя київського, народ мій має свою віру, отож повинна користуватися послугами духівника цієї віри, а не вашої. Можете відсилати руських людей, але священника...» [2, 140]. У такий спосіб вдається визначити релігійний аспект як один із компонентів, через ідентифікацію з яким реалізується локальна ідентичність особи, вірною якій Євпраксія залишалась до кінця перебування в Європі: «Оздоби взяла київські, золоті, з самоцвітами, таких тут не бачено ніколи серед цих пісних священників і нещирих слуг божих» [2, 298–299]».

Одним із прийомів, яким послуговується автор для підкреслення виразно існуючої локальної ідентичності головної героїні, є антитеза, що ґрунтується на порівнянні. Так, подорожуючи до Саксонії, Євпраксія порівнює все нове, щойно побачене, з тим, яке було вдома. І якщо спершу у її свідомості домінувало переконання щодо можливості втекти і заховатись там від минулого, сподівів («Сірий камінь, залізні стебла кованих граніць, чотирикутні похмурі вежі [...] — все мовби нагадувало Київ, як і в Кракові, як у Луцьку, як повсюди, де проїздила... [2, 39]»), то вже у Саксонії воно остаточно нівелюється, набуваючи протилежного характеру: існування протилежностей «свое-чуже», «там-тут», «той світ-цей світ», які впродовж її перебування у Європі лише посилювались. У такий спосіб формуються два канали ідентифікації локальної ідентичності Євпраксії: негативний та позитивний, які функціонують фактично завжди одночасно. При порівнянні Саксонії, яка так і залишилась для Євпраксії відчуженою від свідомості території, з Києвом, перевага віддається останньому: «Камінь — сірий, безнадійний, жорстокий, і в тому камені живуть, мов дикуни чи розбійники, графи, барони, рицарі,

живе їхній імператор, а десь удома білі ласкаві доми, зелена лагідна земля і Київ, знесений на тихих пагорбах під саме небо» [2, 40].

Локальна ідентичність Євпраксії набуватиме все чіткішого вияву, реалізуючись через ідентифікацію з менш, здавалося б на перший погляд, ідейно навантаженими компонентами, зокрема, з кліматом («осінь у Києві — у палахкотінні листя і багать, у щедрих ловах [...]». А тут осінь — суцільний смуток. Сіра, як свинець на покрівлях монастирських» [2, 57]; «Там, удома, радіють пришествю дощів, а тут дощі спадають прокляттям» [2, 141]), ландшафтними особливостями («Додому! До ріднизни! На схід сонця! До свого сонця — великого й прекрасного! А це маленьке нехай лишається тут. Кожному своє сонце миле. Додому! До Києва!» [2, 167]) тощо.

Таким чином, локальна ідентичність Євпраксії в однойменному романі П. Загребельного реалізується через ідентифікацію з такими компонентами (у порядку зменшення їх значущості): мала батьківщина — Київ, — що водночас уособлює в собі всю Русь, навіть коли про це безпосередньо у тексті не йдеться; люди-сучасники Євпраксії, які так чи інакше пов'язані з її батьківщиною і є своєрідним елементом зв'язку з нею; релігійні переконання та догми; особливості ландшафту та клімату; віра в існування міфічних істот тощо. При цьому реалізація локальної ідентичності набуває ще більш яскравого вираження внаслідок використання автором прийому антитези, яка часто використовується у порівнянні, що реалізується у формуванні двох каналів ідентифікації локальної ідентичності (позитивного та негативного).

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні локальної ідентичності на прикладі інших історичних романів П. Загребельного з метою визначення особливостей функціонування компонентів, через ідентифікацію з якими реалізується вищевказана ідентичність. Потребує уваги також дослідження інших різновидів ідентичності: релігійної, політично-статусної, рольової тощо.

ДЖЕРЕЛА

1. Еволюція форм ідентичності в текстах Д. Наливайка / О. Астаф'єв // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. — 2013. — Вип. 24. — С. 5—8.
2. Загребельний П.А. Євпраксія [Текст] : роман / П.А. Загребельний. — К. : Радянський письменник, 1973. — 312 с.
3. Кісла Г.О. «Локальна людина» в структурі ідентичностей українського населення // Матеріали ІІ Міжвузівської науково-практичної конференції «Соціальний розвиток сільських регіонів», Уманський національний університет садівництва, 2014 р. — Умань : Уманський національний університет садівництва, 2014 р. — С. 122—125.
4. Морозова Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы / Е.В. Морозова, Е.В. Улько. — ПОЛИТЭКС, 2008. — № 4. — С. 139—151.

5. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст [Текст]: [Моногр.] / Л.П. Нагорна. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с.
6. Панченко Т.В. Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидіарної демократії / Т.В. Панченко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. — 2010. — Вип. 4. — С. 72—74.
7. Сміт Е. Національна ідентичність [Текст]: [Моногр.] / Ентоні Сміт Д. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
8. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. — Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. — 520 с.
9. Эко У. Средние века уже начались / У. Эко // Иностранная литература. — 1994. — №4. — С. 258—267.
10. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття. — К.: Laurus, 2012. — 472 с.

Литвинчук Таиса Викторовна

ЛОКАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: ЧЕЛОВЕК И ГОРОД ЭПОХИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ В РОМАНЕ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЕВПРАКСИЯ»

В статье проанализировано понятие «локальная идентичность» и определены черты и качества, при помощи которых становится возможным выделение некоторого локального сообщества среди других. Основываясь на классификации компонентов Е. Морозовой и Е. Улько, посредством идентификации с которыми может реализовываться локальная идентичность, выведено те доминирующие составляющие, которые наиболее ярко представляют локальную идентичность Евпраксии в одноименном романе П. Загребельного.

К таким компонентам отнесены малая родина (Киев), люди-современники главной героини, которые имеют определенную связь с родной землей, религиозными убеждениями и догмами, особенности ландшафта и климата, а также вера в существование мифических существ и тому подобное.

Выделены указанные выше компоненты, к каждому из них приведены примеры. Выяснена природа двух каналов локальной идентичности Евпраксии: положительного и отрицательного. Определены способы подчеркивания локальной идентичности главной героини романа П. Загребельного «Евпраксия», к которым относятся приёмы антитезы и сравнения.

Ключевые слова: локальная идентичность, город, город эпохи Средневековья, «Евпраксия» П. Загребельного.

Taisa Viktorivna Litvynchuk

THE LOCAL IDENTITY: HUMAN AND CITY OF THE MIDDLE AGES IN THE NOVEL OF PAVLO ZAHREBELNIY “YEVPRAKSIIA”

The concept of “local identity” is analyzed in the present paper, and certain features and traits with which it becomes possible to allocate a local community among others are specified. Resting upon the classification of components by E. Morozova and E. Ulko, by means of which the identification may be implemented by local identity; there are derived those dominant components which most clearly represent the local identity of Yevpraksiia in the eponymous novel by P. Zahrebelniy. To these components, there is small motherland (Kyiv) and contemporaries of the protagonist, who have some connection with the native land, religious beliefs and dogmas, peculiarities of the landscape and climate, as well as the belief in the existence of mythical creatures and the like referred. The aforementioned components are emphasized, there are given examples to each of them. It is clarified the nature of the two local identities of Yevpraksiia’s origin: the positive and the negative ones. The ways to determine the local identity of the protagonist of the novel P. Zahrebelniy “Yevpraksiia” are defined, which include methods of antithesis and comparison.

Key words: local identity, city, city of the Middle Ages, “Yevpraksiia” by Zahrebelniy.